

АРХИВ ВОЈВОДИНЕ

БИБЛИОТЕКА
ПОСЕБНА ИЗДАЊА

Главни и одговорни уредник
Др Небојша Кузмановић

Аутор појавора
Др Жарко Димић

Припрема и њрелом
Татјана Цавнић

Дизајн корица
Павле Бајазет

СЛАВКО ГАВРИЛОВИЋ

СРБИ
у
ХАБЗБУРШКОЈ
МОНАРХИЈИ
(1792–1849)

Друго издање

Нови Сад, 2021.

Садржај

Културно-политички развитак Срба у Хабзбуршкој монархији од краја XVIII века до Револуције 1848	7
Срби у Револуцији 1848–1849	33
Именски регистар	183
Географски регистар	197

КУЛТУРНО-ПОЛИТИЧКИ РАЗВИТАК
СРБА У ХАБЗБУРШКОЈ МОНАРХИЈИ
ОД КРАЈА ХVІІІ ВЕКА ДО РЕВОЛУЦИЈЕ 1848.

Политички живот код Срба у Монархији у време дуге, реакционарне владавине Фрање I (1792–1835) био је сасвим пригушен и сведен на уску црквено-школску проблематику. Што се тиче културног живота, он није остао без трајних резултата, иако се развијао у сенци Фрањиног и Метерниховог апсолутизма и конзервативних назора карловачког митрополита Стевана Стратимировића (1790–1836).

У доба Марије Терезије и Јосифа II угарски Срби су имали доста развијено основно школство као и понешто нижих гимназија. Но, првих гимназија и учитељских школа није било, па су српска деца морала похађати католичке и протестантске гимназије, што је у време борбе против уније било непожељно и са верског и са национално-политичког становишта. Зато је грађанство желело сопствене средње школе, па је својим средствима, а уз подршку митрополита Стратимировића, основало гимназију у Карловцима 1791/92. и у Новом Саду 1810/16. Када се оснивањем учитељске школе у Сентандреји 1812. и њеним преношењем у Сомбор 1816. дошло и до „Србског педагогијума”, створена су значајна расадишта српске световне интелигенције која ће постепено улазити у културно-политички живот и на темељима рационализма XVIII века као и либерализма своје епохе повести борбу за национални и културни препород Срба у Монархији.¹

---

¹ О средњим школама код Срба: К. Петровић, *Историја Српске православне велике гимназије карловачке*, Нови Сад 1951; В. Стајић, *Српска православна велика гимназија у Новом Саду*, Нови Сад 1949; *Сјоменица Учитељске школе у Сомбору 1778–1953*, Сомбор 1953.

Митрополит Стефан Стратимировић

Иако се залагао за развитак школства, митрополит Стратимировић му је желео дати конзервативни тон и подредити га својој односно црквеној контроли. Оснивањем богословије у Карловцима и клирикалних школа при епископијама, желео је да подигне културни ниво свештенства које би било носилац конзервативног национализма, култа Русије и одбране православља од уније која ни после Јосифовог патента о толеранцији није престала да угрожава православну цркву, нарочито у области Великог Варадина и у Далмацији. У настојању да школе веже уз цркву и у њима очува народни односно славено-сербски језик и ћирилицу, Стратимировић је пружао отпор германизацији која се путем немачких школа и језика спроводила међу Србима у

Лукијан Мушицки

Војној граници. С друге стране, пружајући отпор учитељским школама, које је помагала држава, и дајући предност школовању учитеља у клирикалним школама, он се сукобљавао с рационалистима на челу с инспектором српских школа Урошем Несторовићем, који су желели школу ослобођену од утицаја цркве и модернију наставу која би српску интелигенцију лакше укључила у савремена друштвено-политичка збивања, али у духу потпуне лојалности према „превишњој” хабзбуршкој кући у чијем је интересу Несторовић предано вршио конфидентску службу, потказујући своје противнике као русофиле опасне за Монархију.²

---

² Д. Руварац, *Урош Несторовић и његов рад као главног школског надзорника*, Архив за историју Карловачке митрополије 4, 1914; С.

На прелазу из XVIII у XIX век дошло је до померања српског културног центра из Беча у Пешту, а затим и у Нови Сад. Због појачане цензуре, нарочито после 1807. године, Беч је постао непогодан да и даље буде културно средиште Срба, иако се баш у то време у њему развијају славистичке науке и активност Вука Караџића. Покретање и издавање српских новина у Бечу наилазило је на велике тешкоће: *Сербскија новини* Маркидеса Пуља излазиле су само 1791–92, *Славеносербскија вједомости* Стефана Новаковића само 1792–94, а *Новине сербске* Димитрија Давидовића и Димитрија Фрушића једва су напуниле деценију (1813–22) кад су забрањене.³

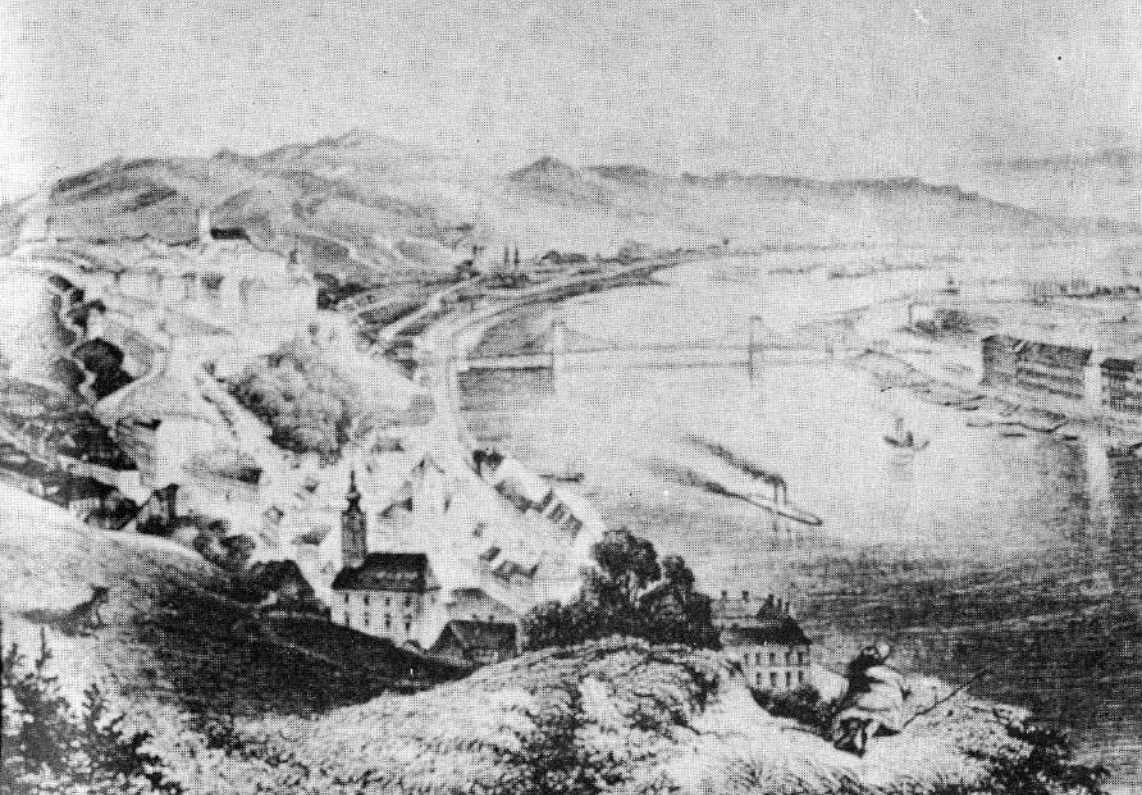
Струјање према Пешти узело је маха кад је 1796. године Стефан Новаковић своју, од Курцбека прекупљењу ћирилску штампарију из Беча пренео у Будим и продао Универзитету заједно са привилегијом на искључиво штампање српских књига, што није могло проћи без окупљања српске интелигенције у Будим и Пешту.

Не треба губити из вида ни чињеницу да су пештански и други вашари по Мађарској привлачили на стотине трговаца и занатлија српске народности из свих крајева а нарочито са подручја данашње Војводине и Славоније, те да је Дунав најбоље повезивао Нови Сад, Вуковар, Земун,

---

Гавриловић, *Избор из њрејиске Гриџорија Гершића са Урошем Несџоровићем (1811–1812)*, Годишњак Филозофског факултета Нови Сад 13 (1970), 145–162; Ђ. Рајковић, *Изборни списи*, Нови Сад 1950, 23–36; Ђ. Слијепчевић, *Стеван Стирајимировић*, Београд, 1936, *passim*.

³ Ј. Скерлић, *Историјски њрејлед српске шџамџе 1791–1911*, Београд 1911, 2–5; С. Шумаревић, *Сербскија новини 1791–1941*, Београд 1941; С. Гавриловић, *Прилој истџорији њрвих српских новина Маркидеса Пуља*, Годишњак Филозофског факултета Нови Сад 11 (1968), 63–68; исти, *Димитрије Давидовић о свом најушџању Аусџирије 1821. џодине*, *Историјски часопис* 18 (1971), 289–292.

Будим

Панчево и индиректно и Осек и друге градове са Пештом, Будимом и Пожуном, средиштима не само радиности и трговине у Угарској, него и жариштима мађарског и словачког националног покрета. Најзад, у њима су била и седишта врховних угарских дикастерија – Намесничког већа и Коморе те Цензорског звања и Школског инспектората, којима су Срби морали да се обраћају ради својих верских, школских, економских и литерарних послова. Ту је, наравно, улогу имао и Пештански универзитет, на који су богатији грађани слали своје синове на студије, нарочито на студије права и медицине.

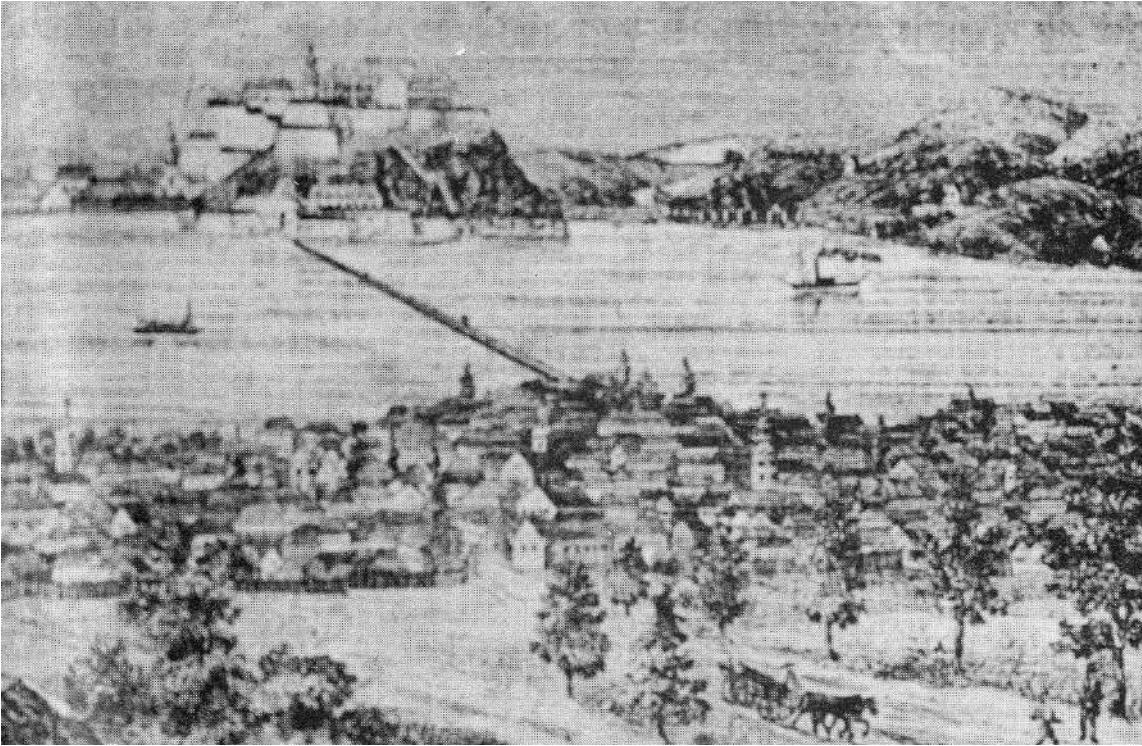
У присној вези са будимско-пештанским развијао се и новосадски културно-политички центар као једно од најзначајнијих средишта српског грађанства у Монархији.

Еснафско писмо са панорамом Новог Сада

Са преко 20.000 становника, стотинама дућана и трговина свих врста, јаким занатством, развијеном житном трговином и речним саобраћајем на северу до Пеште и Беча, а на југозападу до Карловца и Јадрана, са живим везама са Србијом, Нови Сад је имао најповољније услове да постане трајан културно-политички центар Срба у Монархији. Доста развијено школство, а нарочито српска гимназија, омогућили су окупљање интелигенције на челу са познатим славистом Павлом Шафариком, Георгијем Магарашевићем, Милованом Видаковићем, Јованом Пачићем, Стефаном Вујановским и Јованом Хаџићем-Светићем – професорима, књижевницима и другим јавним радницима. У првој половини XIX века Нови Сад је имао две српске штампарије

(Јанковићеву и Каулицијеву), посебне књижаре, читаоницу, доста приватних учитеља страних језика, стрељачку дружину и дилетантске позоришне трупе.⁴

Нови Сад и Петроварадин

Значајан моменат у развоју српске интелигенције и културе наступио је 1825/26, покретањем *Лейописа* и стварањем Матице српске. Било је то дело пештанског и

---

⁴ Видети: В. Стајић, *Грађа за културну историју Новог Сада* 1, 2; исти, *Привреда Новог Сада*; исти, *Новосадске биографије* 1-7; Нови Сад (колективна монографија), 1963.

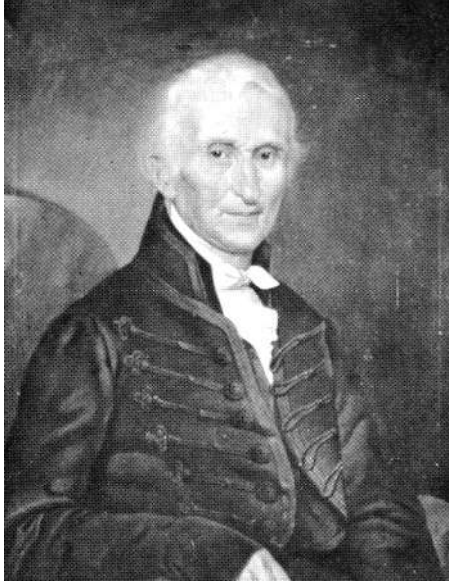

Поглед на Каменицу (прва половина XIX века)

новосадског културног центра. Наиме, године 1825, новосадски професор Георгије Магарашевић покренуо је *Лейхойис* као часопис око којег ће се окупљати српска интелигенција, али се одмах суочио са оскудицом новца па је изгледало да ће часопис морати да обустави. То је покренуло групу српских трговаца у Пешти с Јосифом Милуком на челу, родом из Трпиње код Вуковара, да својим новчаним прилозима створе Матицу српску као друштво за издавање *Лейхойиса*. Први председник Матице српске постао је Јован Хацић-Светић, који је израдио и њен статут, поставивши њен рад на ширу књижевно-просветну основу. Тако је од 1826. почела да ради наша најстарија културно-просветна установа, којој је 1838. познати српски добротвор, писац и политичар Сава Текелија завештао

знатна средства и основаo чувени Текелијанум као завод за школовање српских ђака из сиромашнијих породица. Преузимањем Текелијине библиотеке и стварањем свог музеја, Матица српска је постала комплетна установа за културно-просветну и књижевно-историјску делатност.

Сава Текелија

Иако је у почетку била прожета конзервативним духом и стајала уз Хацића-Светића против Вука, ипак је њена улога у културно-просветном животу Срба и тада била велика јер су *Лейбойис* уређивали напредни интелектуалци као Магарашевић, Теодор Павловић и Јован Суботић, који је, као човек ширих видика и погледа сличних Вуку, изградио мост за помирење између Матице и Вука и тако отворио ново поглавље у њеној историји. Било је то у време кад је нова генерација с Бранком Радичевићем,

Ђуром Даничићем и другима повела одсудну битку против конзервативаца у српском културном и политичком животу уочи 1848. године.⁵

Георгије Магарашевић

Напоредо с Матицом а често и на њен подстицај, од 1840-их година као културно-националне установе деловале су и српске читаонице око којих су се окупљале локална интелигенција и ђачко-студентска омладина.

Прва таква читаоница основана је у Иригу 1842. године. Циљ је овако формулисан: „Раширивање наука и народности и потпомагање литературе српске средством читања... новина и опшчеплезних књига”. За њом је уследила читаоница у Новом Саду 1844/45, којој је Јован Хаџић

---

⁵ Ж. Милисавац, *Матица српска*, Нови Сад 1965, 23–70.

израдио статут и у њега унео одредбу да читаоница треба „да друштвеним опхођењем и читањем добрих књига, новина и часописа своје чланове развија духовно, друштвено и хумано”. Иза ових читаоница настале су оне у Сомбору,

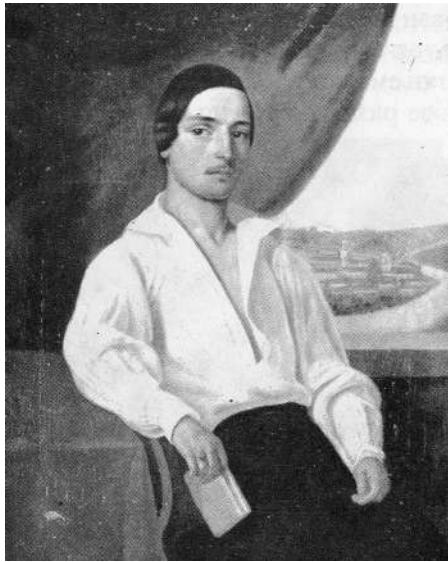
Ђура Даничић

Великој Кикинди, Карловцима, док су у Новом Бечеју, Панчеву и другде њихову улогу унеколико примиле тзв. касине у којима су највише читане словенске, немачке и мађарске новине.⁶

Развијању културно-политичког живота и националног буђења по градовима доприносиле су и дилетантске

---

⁶ М. П. Костић, *О нашој првој читаоници*, Библиотекар 5, Београд 1962, 283–390; М. Кићовић, *Јован Хаџић (Милош Свејић)*, Нови Сад 1930, 144–146; В. Стајић, *Грађа за културну историју Новог Сада* 2, 328–332; *Српске народне новине* у Пешти (краће: СНН) из 1845–1847. г.

Бранко Радичевић

позоришне групе које су аматерски али са много жара приказивале историјске и друге комаде на народном језику. Почело је то 1813. позоришном трупом Јоакима Вујића, а кулминирало дилетантским дружинама и чувеним „летешћим позориштем” у Новом Саду 1830-их година. Позоришне трупе, бар повремено, имали су и Срби у Сомбору, Вршцу, Великој Кикинди и Великом Бечкерекy.

Уз све то, треба додати и музичке дружине у Араду, Панчеву, Новом Саду, у којима се неговало „хармоническо пјеније”, као и балове који су имали изразито национално-културно обележје, истичући вредност народне песме, музике и ношње, а који су се скоро редовно завршавали скупљањем прилога за културно-просветне циљеве Матице српске или локалних читаоница.⁷

---

⁷ СНН 1838–1847; Ј. Игњатовић, *Рајсодије из прошлој српској животи*, Нови Сад 1953, 59; М. Томандл, *Српско позориште у Војводини 1*,